

कोश
क्र. नं. २२.

मेदिनीकर - अनेकार्थकोशः

(1)

शा ४

धेकं ॥ धोना धर्म कुबेरे च क्रीबं तु वसुनि स्मृतं ॥ धो धा च ब्रह्मणि रम्या तो धा तु स्याद्धारके ऽपि च
॥ १ ॥ धीर्ज्ञाने ज्ञान भेदे ऽपि धः स्मृता धूतने स्त्रियां ॥ धद्विः ॥ अर्द्धं समांसे रव एतेना ऽ धिर्नास
रा सिवा रिधौ ॥ २ ॥ अन्धः स्याति मिरे क्रीबं च सुहर्तने ऽभिधेयवत् ॥ आधिः पुमांश्चितपीडा
प्रत्यावन्धकेषु च ॥ ३ ॥ व्यसने चाप्यधिष्ठाने विदुमा तपदी प्रयोः ॥ क्रुद्धं सम्यन्त धान्ये च सुस
मृद्धे च वाच्यवत् ॥ ४ ॥ क्रुद्धित्तु स्त्र्योषधी भेदे समृद्धावपियोषिति ॥ गन्धः प्रतिवेरया माद
ले रासम्बन्ध गन्धके ॥ ५ ॥ गाधः स्त्राने च लि सायोगो धातल निहाकयोः ॥ दधि क्षीरोत्तर
वस्था भावे श्री वाससर्जयोः ॥ ६ ॥ दुग्धं प्रुष्टे न्यलिंगं स्यात् स्थितार्क दिशि च स्त्रियाम् ॥ दि
ग्धो विषाक्तवाणे स्यात् पुंसिलिप्ते न्यलिंगकः ॥ ७ ॥ दुग्धं प्रपूरिते क्षीरे दुग्धी क्षीरा विकोष
धौ ॥ होग्धार्थोपजीविकवो वसु गोपालयोः पुमान् ॥ ८ ॥ नद्वे बद्धे तथो दृते गन्ध आधो च ब

(2)

धने ॥ बन्धुः स्यात्पुंसि बन्धु के मित्रे भ्रातरि बान्धवे ॥ ९० ॥ बाधादुःखे निषेधे च बुधः सोम्ये च
परिणते ॥ बुद्धे जिने लब्धवर्णे पुंसि स्याद्बुद्धिने न्य वत् ॥ ९० ॥ बोधिः पुंसि समाधेश्च भेदे पि
प्यलपादपे ॥ मधु पुष्परसे शोद्रे मद्ये ना तु मधु दुमे ॥ ९१ ॥ वसन्तरे सभिश्चैत्रे स्याज्जीवन्त्या
न्तुयोषिति ॥ मिद्धं चित्ताभिसंक्षेपे क्रीवमालस्य वित्तयोः ॥ ९२ ॥ मुग्धस्तु सुन्दरे मूढे मेधाबुद्धौ
क्रान्तौ पुमान् ॥ राधो मासान्तरे राधा चित्र भेदे च धन्विनां ॥ ९३ ॥ गोपी विशारवामलकी विष्टु
क्रान्ता सुविद्युति ॥ लुब्ध आकांक्षि णिव्याधे वधः स्त्री शारिवो षधो ॥ ९४ ॥ स्नुषा शरीन
वोटा सुभार्याष्ट कूडु सुनो च ॥ व्याधिः कुटे च रोगे ना व्याधो मृग यु दुष्टयोः ॥ ९५ ॥ ताराम
यरे च विधुर्ना कर्पूरे नुहारिषु ॥ विद्धं स्याद्बुद्धिने क्षिप्ते सदृशे वा धिने त्रिषु ॥ ९६ ॥ विधि
र्नानियतौ काले विधाने परमेष्ठिनि ॥ विधागजासने ऋद्धौ प्रकारे वेतने विधौ ॥ ९७ ॥ दृष्टे

(2A)

जीर्णं प्रवृद्धे ते त्रिषु क्लीबं तु रौलजे ॥ वृद्धिस्तु वर्द्धने योगे षष्ठवर्गैष धान्तरे ॥ १८ ॥ कालान्तरे च
भ्युदये समृद्धावपि योषिति ॥ अद्वा दरे च कांक्षायां श्राद्धं श्रद्धान्विते त्रिषु ॥ १९ ॥ ह्यमकव्यवि
धौ क्लीबं श्रुद्धं स्यात् त्रिषु केवले ॥ निर्दोषे च पयित्रे च सन्धास्थितिप्रतिशयोः ॥ २० ॥ स्पृष्टसि
हर्षणेपि स्यात्साम्ये क्रमसमुन्नतौ ॥ सन्धिः पुमान् तु रूढायां भगे संघट्टनेपि च ॥ २१ ॥ रूपकानां सु
रवाद्यंगे सावकाशेपि कीर्तितः ॥ स्कन्धः स्यान्न प्रतावंशे सम्यराय समूहयोः ॥ २२ ॥ कायेतरुत्र
कांश्च भद्रादौ छन्दसो भिदि ॥ साधुर्वा र्द्धविके चारौ सञ्जने चाभिधेयवत् ॥ २३ ॥ सिद्धो नाव्या
सादौ भेदे योगस्य देवयोनेश्च ॥ त्रिषु निबन्धे स्निग्धं स्नेहयुते चिक्वणेपि स्यात् ॥ २४ ॥ सिन्धु
र्वमथुदेराब्धिनरे नासरिति स्त्रियाम् ॥ सिद्धिः स्त्रीयोगनिष्पत्तिपादुकांतर्द्धि वृद्धिषु ॥ २५ ॥ सु
धास्त्रीलेपने मूर्ध्यास्तु हीगङ्गेष्टकामृते ॥ धत्रि ॥ अवधिस्त्ववधाने स्यात्सीम्निकाले विलेपुमा

(3)

३५१

॥२६॥ अगाधमतलस्य र्शे त्रिषु ^{भेन} पुंसकं ॥ आनद्धरे मुजा रोचकी वंस्यात्सन्दिने
त्रिषु ॥२७॥ आविद्धो वाच्यलिङ्गः स्यात्कुरिते च पराहने ॥ आबद्धे रटवंधे स्यात् प्रेमालं
कारयोर्द्वयोः ॥२८॥ उत्सेधस्तच्छ्रयेत्स्त्री क्रीबंसत्रहनेपि च ॥ उपाधिर्मुच्यन्तायां कुटु
म्बव्यापते चले ॥२९॥ विरोषणे पुंस्युपाधिः पुंसिमाजरथाङ्गयोः ॥ कबन्धोऽस्त्रीक्रियायु
क्तव्यपमूर्द्धकलेवरे ॥३०॥ क्रीबं जले पुंस्युदरे बाहुरक्षो विरोषयोः ॥ दुर्विधो वाच्यलिङ्गः
स्याद्दुर्गतेपि खलेपि च ॥३१॥ न्यग्रोधस्तु पुमान् न्यामवटयोश्च शमीतरौ ॥ न्यग्रोधी तूपचि
त्रायां तिरोधो नाशरो धयोः ॥३२॥ निषधः कठिने देशे तदा जेपर्वतान्तरे ॥ परिधिर्नायत्तियदु
शाखायामुपसर्धके ॥३३॥ प्रसिद्धो भूषितेरव्याते प्रणिधिर्नाऽनुचरेचरे ॥ मागधी स्त्री कणा
यूथ्योर्वाच्यवन्मगधो द्वे ॥३४॥ पुंसि वैश्यात्सत्रियाजे शुक्लजीरकवन्दिनोः ॥ विवधो वीवधश्चा

(3A)

विषयार्हाहारेऽध्व भाव्याः ॥ ३५ ॥ विस्त्रब्धोऽनुद्रटे पिस्पाद्गट विश्वस्तयोस्त्रिषु ॥ विबुधोस्तेसुरे
वीरुक्षताविटपयोःस्त्रियां ॥ ३६ ॥ सन्नद्रोवर्मिते व्यूटे सम्बाधः संकटे भगे ॥ सन्निधिः सन्निधानेपि
पुमानिन्द्रियगोचरे ॥ ३७ ॥ संसिद्धिः प्रकृतेसिद्धौ मरोग्रायामपिस्त्रियां ॥ सम्बोधो बोधनेक्षेपे
समाधिर्नासमर्थने ॥ ३८ ॥ ध्याननीवाकनियमेकात्मस्य च गुणान्तरे ॥ धचतुः ॥ अवरोधस्तिरोधा
नेराजहारेषु तद्गरे ॥ ३९ ॥ अवष्टब्धो विदूरे स्यादाक्रान्ते चाविलम्बिते ॥ अनुबन्धस्तु बन्धे स्याद्दो
षोत्पादे विनश्यरे ॥ ४० ॥ मुख्यानुयायिबाले च प्रकृतस्यानिवर्तने ॥ अनुबन्धीतुहिक्कायां तृष्णाया
मपियोषिति ॥ ४१ ॥ अनिरुद्धुषानाथेपुंसि चानन्दनेऽन्यवत् ॥ आशाबन्धः समाश्यासेपुंसि मर्कट
जालके ॥ ४२ ॥ इष्टगन्धः सुगन्धो स्यात्त्रिषु क्रीबन्तुवालुके ॥ इष्टुगन्धाको किलाक्षे क्रोश्याकारो च
गोक्षुरे ॥ ४३ ॥ उपलब्धिर्मितौ प्राप्तावपिज्ञाने च येषिति ॥ उग्रगन्धाऽजमोदायां बचायां चिक्किकोष

(4)

धा ॥ ४४ ॥ कालस्कन्धस्तमालेस्यात्तिन्दुके जीवकद्रुमे ॥ तीक्ष्णगंधावचाराजिकयोः शोभाञ्जने
पुमान् ॥ ४५ ॥ तृणगोधाच्चित्रकेलेहकलासेपियोषिति ॥ परिव्याधस्तुपुंसिस्माद्देतसेचद्रुमोत्पले
॥ ४६ ॥ ब्रह्मबन्धुरधिसिसेनिर्देशो ब्राह्मणस्यना ॥ महोषधन्तुशुंक्ष्मास्याद्विषायां लशुनेपिच ॥ ४७ ॥
ध ४ समुन्नद्रुः समुद्रनेपंडितं मन्यगर्विते ॥ पञ्च ॥ योजनगन्धाकस्तूर्यासितायां व्यासमातरि ॥ ४८ ॥
इति धान्तवर्गः ॥ ॥ नैकं ॥ नः पुमान् सुगते बंधेद्धिरं उप्रस्तुतेऽपिच ॥ नद्धि ॥ अग्निर्वैश्वानरे
पिस्माच्चित्रकारव्येषधापुमान् ॥ १ ॥ अन्नं भक्ते च भुक्ते स्यादिनः पर्यौ नृपार्कयोः ॥ उन्नं क्लिप्ते च सुर
तेहस्त्रं सर्वांश्च कुक्षिषु ॥ २ ॥ घनं स्यात्कोस्यतालादिवाद्यमध्यमनृत्ययोः ॥ नामुक्ताब्धौ घरा
द्वेषु विस्तारे लोहमुद्गरे ॥ ३ ॥ त्रिषु सां द्रे रटे चाथ चिन्हं लक्ष्मपताकयोः ॥ चीनो देशांशु कत्री हि
भेदेत नौ मृगान्तरे ॥ ४ ॥ छन्नं तुरहसिकी बंछादिते वाच्य लिङ्गं कम् ॥ छिन्नं हृत्ते त्रिलिंगं स्याद्गुडु

(4A)

दो ४

च्यामपियोषिति ॥ ५ ॥ जनो लोके महर्द्धे कोत्परलोके च पामरे ॥ जनी सीमंति नीव ध्वो रुस्यता बो
षधीभिदि ॥ ६ ॥ जनुः स्यात्पुंसिराजर्षिभेदे च मधुसूदने ॥ ज्या निर्जर्णि च हानौ च तटिन्यामपियो
षिति ॥ ७ ॥ जि नो हंति च बुद्धे च पुंसि स्यात्जितरे त्रिषु ॥ ज्योस्त्रा च न्द्रा तपे पि स्या ज्ज्योस्त्रा युक्तं
निशि स्मृता ॥ ८ ॥ ज्योस्त्रोप लि कायां स्या ज्ज्योस्त्रा युक्त निशि स्त्रियां ॥ तनुः काये त्वचि स्त्री स्या
त्रिषु ल्ये विरले हुरो ॥ ९ ॥ दानं गजम देया गेपालन च्छेद श्रुद्धिषु ॥ दानुर्दातरि विक्राने दीना स्त्री म
षिके स्त्रियां ॥ १० ॥ वाच्य वत् दुर्गते भीते युस्त्रिते बलं पिच ॥ धनुः पुमान्पिया लक्षो राशिभे दे
सराज्ञाने ॥ ११ ॥ धनन्तु गो धने विते धाना भृष्ट जवे पिच ॥ धन्या के भिन बोद्धिने धेनी नद्यान दे पु
मान् ॥ १२ ॥ नग्नो वन्दि सपणयोः पुंसि त्रिषु विवाससि ॥ न्यूनं गह्वानयोः पानं पीति भाजन
रक्षणे ॥ १३ ॥ भानुर्ना किरणे सख्ये भिन्नः स्या त्रिषु दारिते ॥ संगतेऽन्यत्र फल्ये च मानश्चिनोन्न

(5)

नौग्रहे ॥१४॥ क्रीबं प्रभाणे प्रस्थादौ मीनो राश्यन्तरे भवे ॥ मुनिः पुंसिवसिष्टादौ वं कसेनतरो जिने
॥१५॥ मृत्स्ना मृत्सानुवर्जोः स्त्रीयानं स्याद्वाहने गते ॥ योनिः स्त्रीपुंसयोश्च स्यादाको स्मरमन्दिरे ॥१६॥
रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेपिमणावपिनपुंसकम् ॥ रात्र्यावस्यादुजंगा स्यामेलापण्यो मपि स्त्रियाम् ॥१७॥
लग्नं राश्यु र्यै क्रीबं सक्तलज्जितयोस्त्रिवु ॥ वस्त्रस्त्वविक्रये पुंसिवेतने स्यान्नपुंसकं ॥१८॥ वनं
नपुंसकं नीरे नीवासा लयकानने ॥ वह्निर्वैश्वानरेपिस्याच्चित्रकारयोषधौ पुमान् ॥१९॥ वानं शु
ष्कफले शुष्कैर्निर्मककठगतौ ॥ विन्नं विचारिते लब्धे ब्रध्नो नामूलरुद्रयोः ॥२०॥ श्वापुमान् कु
क्षुरे ख्यातः स्थानभेदे च वास्तुनः ॥ शीनोर्मर्त्ये चाजगरे श्येनः पक्षिणिपां तुरे ॥२१॥ स्वप्नः स्वा
पप्रसुप्तस्य विज्ञाने दर्शने पुमान् ॥ सानुरस्त्रीवने प्रस्थे वास्या मार्गाग्रकोविदे ॥२२॥ स्थानं सादृश्येः
वकाशस्थितौ वृद्धिक्षपे तरे ॥ स्थानं स्निग्धे प्रतिधाने घनत्वालस्य योरपि ॥२३॥ स्नानं स्नानी

(5A)

ये ऽभिषवे स्नानं प्रसवपु स्य योः ॥ स्नानापुत्र्यां बधस्थाने गलश्रु एडकयोः स्त्रियां ॥ २४ ॥ सनुः
पुत्रे ऽनुजे केनास्ननः किरणसूर्ययोः ॥ हनुर्हृद्विलासिन्यां स्नानावज्जेगदेश्चि याम् ॥ २५ ॥ ह्योः
कपोलावयवे हीनंगद्यो नयोस्त्रिषु ॥ नत्रिः ॥ अजनं कज्जले चानौ सोवीरे चरसां जने ॥ २६ ॥
पुंसि ज्येष्ठादिगजयोरंजना वानरीभिदि ॥ अंजनी लेप्यनाप्यांचा वनं प्रीतौ चरक्षणे ॥ २७ ॥ अ
यनं पथि भानोरप्यु रग्दक्षिणतो गतौ ॥ अपावतुगुदे क्रीबं पुंसि स्यात्तस्य मारुते ॥ २८ ॥ असनं क्ष
पणे क्रीबं पुंसि स्याज्जीवकद्रुमे ॥ अंगनं प्रागनेयाने कामिन्या मंगना मता ॥ २९ ॥ अर्जुनः ककु
भे पार्थे कार्तवीर्य मथूरयोः ॥ मातुरे कसुते पि स्यात्पुलिंगे धवले न्यवत् ॥ ३० ॥ नपुंसकं तृणे नेत्र
गदे चाप्यर्जुनी गवि ॥ उष्णयां बाहुदानां कुट्टिन्या मपि च कुचिन् ॥ ३१ ॥ अम्लानो महासहाया
नान्यलिंगस्तु निर्मले ॥ अशौघ्नी तालमूल्या स्यादर्शो घ्नः स्तरणे पि च ॥ ३२ ॥ असिक्नी स्याद

(6)

वृद्धंतः पुरः प्रेष्या नदी प्रिरोः ॥ अशनिः स्त्रीपुंसयोः स्याच्च चलायाम्यवावपि ॥ ३३ ॥ अरत्तिर्नास
प्रकोष्ठतनांगुलिकरेपिच ॥ कफोणावप्यथाली स्याद्दृष्ट्विकेभ्रमरेपुमान् ॥ ३४ ॥ अर्थोपुमान्या
चकेस्यात्सेवकेचविवादिनि ॥ अध्वानापथिसंस्थाने स्यादवस्कंधकालयोः ॥ ३५ ॥ अर्वातुरंगमेपुं
सिकुत्सिते वाच्यलिंगकः ॥ आसनं द्विरदस्कंधेपीठेयात्रानिवर्तने ॥ ३६ ॥ आसनीविपणोस्थि
यामासनोनातुजीरके ॥ आदानं ग्रहणोपस्यादलंकारेचवाजिनो ॥ ३७ ॥ आपन्नः सविपत्तोच
प्राहेवाच्यवरीरितः ॥ आत्मापुंसिस्वभावेपिप्रयत्नमनसोरपि ॥ ३८ ॥ धृतावपिमनीषायांशरी
रत्रसृणोरपि ॥ आलानं करिणांबंधस्तम्भरज्जोचनस्त्रियाम् ॥ ३९ ॥ ईशानं ज्योतिषिकींबुपु
द्भिगः स्यात्त्रिलोचने ॥ उत्तानमगभीरे स्याद्दूर्वास्पर्शयिते त्रिषु ॥ ४० ॥ उत्थानमुद्यमेतत्रेपौ
रुषेपुस्तकेरणे ॥ प्रांगणोद्गमहर्षेषुमलरोगेपिनदूयोः ॥ ४१ ॥ उत्थानं स्यान्निःसरणेवनेभेदे

(6A)

हा ५

७९

प्रयोजने ॥ उरानोप्युरावर्ते वायुभेदे भुजंगमे ॥ ४२ ॥ उद्दानमुद्गते वाच्यलिंगं चुल्यांनपुंसकं ॥
ओदनं नस्त्रियां भक्ते वलायामो दनीस्त्रियां ॥ ४३ ॥ कमनः कामुके कामेऽभिरूपेऽशो कपादपे ॥
कम्पनं नहयोः कम्पे कम्पे स्यादभिधेयवत् ॥ ४४ ॥ कठिनमपि मिष्ठुरे स्यात्तद्येपि त्रिषु नपुंस
कं स्थाल्यां ॥ कठिनी इव टिकायामपि कठिना गुडशर्कराया च ॥ ४५ ॥ क्रन्तं नरोदने पिस्यादा
नेप्यथ कल्पना ॥ करिणः सञ्जनायां स्त्री क्रीवलुष्टौ च कल्पने ॥ ४६ ॥ कर्तनं नहयोऽश्वेदेना
रीणां सूत्रनिर्मितौ ॥ कर्मास्त्री व्याप्य क्रिययोः करतमर्दपापयोः ॥ ४७ ॥ काञ्चनः काञ्चना
लेखाञ्चपके नागकेसरे ॥ उदुम्बरे च धन्तुरे हरिद्रायां च काञ्चनी ॥ ४८ ॥ क्रीबेज्जकेसरे हेमि
कामिनी भिरु वंदयोः ॥ कामी तु कामुके च क्रवाके पारावते पि च ॥ ४९ ॥ कानीनः कन्यका जातत
यै व्यासकर्णयोः ॥ काकिनी पणपादे पिमानपादवराटके ॥ ५० ॥ काननं विपिनंगे हेपरमेष्ठि

(7)

सुरवेपिच॥ कुहनं मृत्तिकाभां उविशोषेकाचभाजने॥५१॥ कुहना रम्यचर्या यामीर्ष्या लो कुह
नं त्रिषु॥ ह्यतीस्यासंदिने योग्येकेतनं तु निमंत्रणे॥५२॥ गृहेके तो च छयेथ के री के शवति त्रिषु॥
दैस्ये नाचोरपुः प्यास्त्री कौली नंगुल्यन्ययोः॥५३॥ कु कर्मणि कुली नत्से यु द्वे पश्चहि पक्षि
णाम्॥ कौपीनं स्या दकार्ये च चीरगुह्यप्रदेशयोः॥५४॥ खलिनी खलवृन्दे स्यात्ताल पण्यमिपि
स्त्रियाम्॥ खं जनं खं जरी दे स्त्री सर्षप्यां खं जनं गतौ॥५५॥ खड्गीना गं उ के मं जुषोषे खड्ग धरे
त्रिषु॥ गर्जनं नि नदे कोषे गहनं कलि ले त्रिषु॥५६॥ नपुंसकं गह्वरे स्या दुःखकाननयोरपि॥ ग
न्धनमुत्साहे स्या लकाराने स्तुत्वे ऽपि हिंसा याम्॥५७॥ ग्रामीनः श्रुतिका के पुंसि त्रिषु संभृते ग्रा
मैः॥ ग्रावानुप्रस्तरे पृथ्वी धरे पुंस्यथ गृह्णते॥५८॥ विषदिग्धपशोर्मासे क्रीबं पुंसि रसो नके॥ गो
स्तनोहारभेदेना द्राक्षायां गोस्तनी स्त्रियां॥५९॥ गोमीश्रुगाले पुंसि स्या त्रिषु गो मस्यु पासके॥६०

(७A)

दृशा चलना वृत्तौ श्रं दनी तु नदी भिदि ॥ ६० ॥ चंदनोऽस्त्री मलयजे भद्रकाल्यां नपुंसकम् ॥ चल
नभ्रमणे कम्पे कम्पे तु वाच्यलिंगकम् ॥ ६१ ॥ चलनी वस्त्रयो धिन्यां वारी भेदेऽपि चक्रुचित् ॥
चक्री जालि कभ्रि लो ककु लालाऽ जाहि स्त्र चके ॥ ६२ ॥ चर्मी फल क पाणो स्याद्भूर्जे भृंग रि
टा वपि ॥ चर्म हस्तौ च फल के चेतना समि दि स्त्रिया म् ॥ ६३ ॥ वाच्य वत् प्राण युक्तेऽथ छ स्या
जापदेशयोः ॥ छर्दनं वमने क्लीवं निश्चाले बुधयोः पुमान् ॥ ६४ ॥ छदनं छदने पक्षि धाने छेदनं
भिदि ॥ कर्तने जगनुः पुंसि जनौ वैश्वानरे पि च ॥ ६५ ॥ जवं नु स्य दे वे गि रू ये ना वे गि त्रिषु ॥ ज
ननी तु दया मात्रो र्जननं वं शो नो ॥ ६६ ॥ जयतस्मात्तुरंगादि संन्ना हे पि च ॥ जघनञ्च स्त्रि
याः श्रोणिपुरो भागे कटा वपि ॥ ६७ ॥ तानी स्यात् पुंसि देव सेतान युक्ते लिंगवत् ॥ जी वने व
र्तने वीर प्राण धारणयो रपि ॥ ६८ ॥ जीवनी जीव नाचापि जीवं श्री मे र योः क्रमात् ॥ तपनो रूष्क

जन्म ३

न ४ नि ४
वि ज य ३
न्य २

(8)

रेपि स्याद्वास्करेनिरयान्तरे ॥ ६९ ॥ तलुनः पवनेयूनि युवस्यान्तलूनी स्मृता ॥ तलिनं विरले स्तोके
स्वहेपि वाच्यलिंगकम् ॥ ७० ॥ तमोघ्नः सूर्यबन्दीन्दुबुद्धशंकरविष्णुषु ॥ त्यागीदातरिभूरेऽथनेव
नंकेलिकानने ॥ ७१ ॥ क्रीडायान्ते मनत्वा र्शिकरणे व्यंजने पिच ॥ तेजनः पुंसिवंशे स्यात्तेजनीतृण
पूलके ॥ ७२ ॥ तोदनं व्यथने तोत्रे दंशानं दंशवर्ष्मणोः ॥ दर्शनं नयनस्वप्नबुद्धिधर्मापलब्धिषु ॥ ७३
शास्त्रदर्पणयोश्चाथ दमनः पुष्यधीरयोः ॥ दशनः शिखरेदनेकवचेतुनपुंसकं ॥ ७४ ॥ दहनश्चि
त्रके भद्रातके ग्नौ दुष्टनेष्टिने ॥ दृशानं ज्योतिषिक्रीबं पुंलिंगः स्याद्विरोचने ॥ ७५ ॥ देवनं व्यवहा
रे स्याज्जिगीषा क्रीडयोरपि ॥ देवनोऽक्षेषु पुंसि स्याध्वजीतुष्टथिवीधरे ॥ ७६ ॥ रथज्राह्मणयो
श्चापि भुजंगमनुरंगयोः ॥ धन्वी धनुर्दरेपि स्यादर्हणे ककुभद्रुमे ॥ ७७ ॥ धन्वान्तु मरुदेशेनाक्री
बंचापे स्थले पिच ॥ धमनो नाशनले मन्त्राधमापकक्रूरयोः स्त्रिषु ॥ ७८ ॥ धमनी तु शिराहृद्विला

(8A)

सिन्योश्चयोषिति ॥ धावनं गमने शुद्धौ च्छिप्यं तु धावनी ॥ ७९ ॥ धामदेहे गृहे रश्मौ स्थाने
जन्मप्रभावयोः ॥ नंदनं वासवो घाने नंदनो हर्षके सुते ॥ ८० ॥ नंदी हरप्रतीहारे गर्दभां डेवनद्रुमे ॥ नं
दिन्युमायां गंगायां नानां धेनुभेदयोः ॥ ८१ ॥ नलिनी पयनी योम निम्नगा कमला करे ॥ नपुंसकं
नीलिकायां नपुंसि सरसीरुहे ॥ ८२ ॥ निदानं कारणे रत्स दामादिक रणस्ये ॥ निधनं स्यात्कुले नाशे
प्रधानं दारणे रणे ॥ ८३ ॥ पवनं कुम्भकारस्य पाकस्थाने नपुंसकम् ॥ निष्ठावसरुतोः पुंसि प्रज्ञानं
बुद्धिचिन्हयोः ॥ ८४ ॥ प्रधानं स्यात्प्रहामाने प्ररुतौ परमात्मनि ॥ प्रज्ञायामपि चक्री बमेकत्वे
तू जमेसदा ॥ ८५ ॥ पयिनी पयसंघाते स्त्री विशेषे सरोरुहे ॥ प्रसन्नास्त्री सुरायास्यास्य च्छसंनुष्ट
यो स्त्रिषु ॥ ८६ ॥ प्रसन्नो वाच्यवज्जाते क्रीबंतुफलपुष्पयोः ॥ पत्री श्येने पत्ररथेकां उदुरथिकादि
षु ॥ ८७ ॥ पर्वक्रीबंमहे प्रथौ प्रस्तावे लसणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोः सन्धौ विषुवत्प्रभृतिष्वपि ॥ ८८ ॥

(9)

पक्ष्मसूत्रादिसूक्ष्मांशो किंजल्केनेत्रलोमनि ॥ पाठीनोमोनभेदेस्मात्पाठके गुग्गुलुद्रुमे ॥ १० ॥ पाव
नंतुजले हृत्ते नाव्यासे पावकेपिच ॥ पाचनं दशमूल्यादौ प्रायश्चित्ते च मेनेले ॥ १० ॥ वाच्यवसानचयि
तरि हरितक्या तु योषिति ॥ पाशीव्याधे च बरुणे पिशुनं कुंकुमेपिच ॥ ११ ॥ कपिव च काकेनास्
चकक्रूरयोस्त्रिषु ॥ पृक्षायां पिशुनास्त्रीत्यासीतनं पीतदारुणि ॥ १२ ॥ कुंकुमे हरिताले च पुमा
नाम्नात केमतः ॥ पूतना तु हरितक्या दानवीरोगभेदयोः ॥ १३ ॥ पृतना तु स्त्रियां सेना मात्रसेनादि
शेषयोः ॥ प्रेतानावासवेदाने प्रेमाः स्त्री स्नेह हर्षयोः ॥ १४ ॥ फलिन्यग्निशिरवायां स्त्री फलिन्या
फलिते त्रिषु ॥ फाल्गुनस्तु गुडा केशे नदीजा जुनभूरुहे ॥ १५ ॥ तपस्य संज्ञे मासे तत्पूर्णिमायां तु फा
ल्गुनी ॥ ब्रह्मतत्त्वतपोवेदे नद्वयोः पुंसिवेधसि ॥ १६ ॥ ऋत्विग्योगभिदोर्विप्रेबंधनं वधबंधयोः ॥
वंदनी नतिजीवा तु कटीमाचलकर्मसु ॥ १७ ॥ वाहिनी स्यात्तरंगिण्यां सेनासेन्यप्रभेदयोः ॥ वा

क्रै ३

(७A)

शिनीनर्तकीमनावि रग्धवनितासुच ॥९०॥ बुधानस्तुगुरौवितेबोधनंगंधरीपने ॥ बोधिनीबो
धिपिप्यत्योर्भर्मस्याक्तेचनेभृतौ ॥९१॥ भंडनंकवचेयुद्धेखलीकारेपिनद्वयोः ॥ भट्टिनीद्विजभा
र्यायांनान्द्रोक्तघाराजयोषिति ॥९००॥ भवनंस्याद्दहेभावेभाजनंयोग्यपात्रयोः ॥ भावनानुननाध्या
नेपर्यालोचधिवासने ॥९०१॥ भुवनंपिष्टपेपिस्यात्सलिलेगगनेजले ॥ भोगीभुजंगमेपिस्याद्वा
मपात्रेनृपेपुमान् ॥९०२॥ विहायमहिषीमन्यराजयोषितिभोगिनी ॥ मदनःस्मरवांसंतद्वृत्रि
द्वैतूरसिक्थके ॥९०३॥ मलनःपटवासेनामईनेतुनपुंसके ॥ मलिनंदूषितेस्मृतेऋतुमत्यांतुयोषि
ति ॥९०४॥ मंडनंभूषणेक्रीबंस्यात्रिघलंकरिष्मिनि ॥ मार्जनंनद्वयोर्माष्टैर्पुंसिस्याद्द्वोध्रशगिनि
॥९०५॥ मालिनीमातृकावृत्तभिदोर्भालिकयोषिति ॥ गौरीचम्पानगर्योश्चमन्दाकिन्यांनदीभिदि ॥
॥९०६॥ मानिनीतुस्त्रियांफल्यामानीमानवतित्रिषु ॥ मिथुनंतुद्वयोरशिभेदेस्त्रीपुंसयुग्मके ॥९०७॥

वसंतदुभि
द्वैतूर

वपनेत्राणे २

(१०)

मुंडनं मेहनं मूत्रादिभ्योः ॥ मैथुनं सुरतेपि स्यात्संगतेपि न पुंसकं ॥ १०८ ॥ यमनं बन्धने चोप
रतौ क्लीबं यमे पुमान् ॥ यवनो देशभेदे नावेति वेगाधिक्ययोः ॥ १०९ ॥ यवान् चोषधभेदे स्त्री वा
च्यवद्दे गिनि स्मृता ॥ यापनं वर्तने कालक्षेपे निरसनेपि च ॥ ११० ॥ युवा स्यात्तरुणे श्लेषेति
सर्गबलशालिनि ॥ युञ्जानः सारथी विप्रेयो जनं परमात्मनि ॥ १११ ॥ चतुः क्रोश्याच योगेऽथ
रसनं स्वदने ध्वनौ ॥ जिह्वायां तु न पुंसि स्याद्द्रास्त्रायां रसनास्त्रियां ॥ ११२ ॥ रञ्जनो रागजनने रञ्ज
नं रक्तचन्दने ॥ श्रुण्डारोचनिका नीलीमल्लिखा सुचरञ्जिनी ॥ ११३ ॥ रजनी नीलिनी रात्रिहरिद्रा जतुका
सुच ॥ राधनं साधने प्राप्ते राधनाभाषणे स्त्रियां ॥ ११४ ॥ राजा प्रभोचनपतौ क्षत्रिये रजनीपतौ ॥
यक्षेशक्रेच पुंसि स्याद्द्रागीरक्तविकामुके ॥ ११५ ॥ रेचनी त्रिहृता रत्यो रोचनी कर्कशे स्त्रियां ॥ रोच
नारक्तकल्हारे गोपितवरयोषितोः ॥ ११६ ॥ रोचनः कूटशात्मल्यां पुंसि स्याद्द्रोचके त्रिषु ॥ रोदनं क्रन्दने

(10A)

॥ स्त्रे पिदुराल भौषधौ स्त्रियाम् ॥ ११७ ॥ रोहीरो हिनके ॥ श्वथ वटपाशपयोः पुमान् ॥ लंघनं तूपया
सेस्यात् क्रमणे प्लवनेपि च ॥ ११८ ॥ ललना कामिनी नारी भेद जिह्वा सुयोषिति ॥ लक्ष्मि द्वे प्रधाने
॥ थला च्छुनं नाम चिन्हयोः ॥ ११९ ॥ लेखन च्छुर्दने भर्जे लिपिन्यासेथ वर्जनं ॥ हिंसा त्यागयोर्व
पनं बीजाधाने च मुंडने ॥ १२० ॥ वसन च्छादने वस्त्रे वसन च्छुर्दने ॥ बर्द्धनं वृद्धि बर्द्धिष्णु च्छेदेष
व्यान्तु बर्द्धनी ॥ १२१ ॥ व्यञ्जनं ते मने चिन्हे स्म श्रुण्य बयवे हति ॥ व्यसनं लभुभे सक्तोपानस्त्री
मृगयादिषु ॥ १२२ ॥ देवानिष्ठ फले पापे विपत्तौ निष्फलोद्यमे ॥ वर्तनो वामने क्रीडं वृत्तौ स्त्री प्रेषणा
ध्वनोः ॥ १२३ ॥ नपुंसि तूलना लायां तर्कु प्रोटे च जीवने ॥ वर्तिष्मो त्रिषु वज्रीतु बुद्धे वाधिपे पुमान्
॥ १२४ ॥ वचन्युस्तु पुमान्चिप्रे वा वदूके ॥ मिधेयवत् ॥ वर्णो स्यात्स्वके चित्रक रे पिब्रस्य चारिणी
॥ १२५ ॥ वर्षा देह प्रमाणाति सुन्दरा कृतिपुस्ततं ॥ वर्त्मनेत्र छदे मार्गे वा जीवाणाश्चपसिषु ॥ १२६

(11)

क ४

वामनोप्यतिखर्वे च त्रिषुपुंसि तु दिग्गजे ॥ हरा बंको ट वृक्षे ऽथ वासनं धूपने पिच ॥ १२७ ॥ वा
रिधान्याञ्च वस्त्रे च प्रत्यासाऽज्ञानयोः स्त्रियाम् ॥ वाग्मीपटौ सुराचार्ये विज्ञानं ज्ञान कर्मणोः
॥ १२८ ॥ वितुन्नं सुनिषणे च शौकाले च नपुंसकम् ॥ विमानो व्योमयाने च सार्वभौम गृहे पिच ॥
॥ १२९ ॥ घोटाके यानपात्रे च पुत्रपुंसयोर्मृतः ॥ विमाने यज्ञउल्लोचे विस्तारे पुत्रपुंसकम् ॥ १३० ॥
क्रीबं वृत्त विशेषे स्यात् त्रिलिंगो मनतु यो ॥ विक्रिभोजरसाजीर्णे शीर्णे चार्द्रे च वाच्यवत् ॥ १३१ ॥
विपन्नं विपदा क्रान्ते त्रिषुपुंसि भुजंगमे ॥ विस्त्रिन्नं च समालब्धे विभक्ते ऽप्यभिधेयवत् ॥ १३२ ॥ वि
लग्नं न स्त्रियां मध्ये त्रिषु स्याद्भ्रगतमात्रके ॥ विषयध्रस्तु शिरीषे नागुड्ची त्रिचृतोः स्त्रियाम् ॥
॥ १३३ ॥ व्युत्थानं स्यात् अकृत्ये विरोधाचरणे पिच ॥ वृजिनं कल्पषे क्रीबं केरोना कुटिले त्रिषु ॥ १३४ ॥
वृषाकर्णे महेन्द्रे नावेदनाज्ञानदुःखयोः ॥ वेष्टनं कर्णशङ्कुल्यामुष्मीषे मुकुरे वृत्तौ ॥ १३५ ॥ व्यो

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com